

Mršević (2013), **Kriminologija uličnih grafita, 111-124**

Criminology of street graffiti

Ed.: V. Leposava Kron, *Kriminal, država i harmonizacija sa evropskim standardima*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

ISBN 978-86-83287-67-3

COBISS.SR-ID 198666508

Prof. dr Zorica Mršević
Institut društvenih nauka, Beograd

Apstrakt

Kriminološki pristup grafitima mržnje pripada tzv. kriminologiji svakodnevnih tema, i sadrži fenomenološko/etiološku i kriminalno političku analizu grafita mržnje kao podvrste govora mržnje. S obzirom da se radi o zakonski kažnjivim delima, oni se posmatraju kao kriminološki fenomen smešten u širi društveni kontekst tolerisanog nasilja. Fenomenološki pristup omogućava sagledavanje šta su grafiti mržnje, koja im je sadržina, kako se razlikuju od nekih drugih sličnih oblika ulične umetnosti, kada se javljaju, ko su njihovi neposredni autori i ko oni koji stoje iza njih, na koga su usmereni, koje efekte proizvode kao specifična podvrsta verbalnog nasilja. Kriminalno politički aspekt, kao izlaganje na temu zakonodavne politike suzbijanja tog vida kriminaliteta sadrži elemente definisanja adekvatne društvene reakcije na ovaj vid verbalnog nasilja.

Ključne reči: Fenomenološka analiza grafita, grafiti mržnje, govor mržnje, efekti straha, normalizacija nasilja

Summary Criminology of street graffiti

Criminological analysis of hate graffiti belong so-called Criminology of everyday topics. It comprises phenomenological, etiological and criminal politics analysis of hate speech graffiti as a kind of hate speech. Having on mind that hate graffiti in fact are legally forbidden and thus sanctioned deeds, the author analyzed them within the wider social context of tolerated violence. Phenomenological approach provides facts on what hate graffiti are, what are their contents, how are they differentiated of some similar street artistic expressions, when did they occur, who are their direct authors and who stands behind them, what are the effects produced by this specific kind of verbal violence. Criminal politics comprises presentations of various legal provisions which ban hate graffiti and comments if their applicability in light of expectation to be used as to sanction that kind of verbal violence.

Key words: Phenomenological analysis of graffiti, hate graffiti, effects of hate graffiti, fear and normalization of evil

Kriminologija uličnih grafita

Otkuda dolazi (ne)legalnost grafita, tj. na osnovu čega neko može da ih proglašava protivzakonitim, prekršajnim ili čak krivičnim delima, i da kažnjava grafitere kao njihove

autore? Jedan od nesumnjivih razloga je što se grafiti mogu smatrati vrstom komunalnog nereda, i širom sveta se ne retko svrstavaju u istu kategoriju urbanih antisocijalnih pojava kao saobraćajna buka, zagađenost, zapuštanje i nestajanje zelenih gradskih površina, prosjačenje, bučne grupe tinejdžera, beskućništvo. Zabrinuti za kvalitet života u gradovima smatraju da se on umanjuje nizom takvih antisocijalnih pojava, među kojima su i grafiti. To su oni koji bi voleli da svi grafiti nestanu a njihovi autori budu kažnjeni za primer svima koji bi u buduće hteli da vandaliziraju i prljaju javni prostor, ostavljaju iza sebe otpatke, urin i fekalije, nezbrinute pse i mačke lutalice, i sl. Interesantno je da ukazivanja na pozitivne primere dobre urbane socijalne organizovanosti obično naglašavaju između ostalog, da eto, tamo nema grafita, kao npr. japansko ostrvo Okinava gde žive „ljudi sa čijih lica osmeh ne silazi, gde se ne može videti agresivno dete i gde po njihovim fasadama nema grafita“ (S.B., 2013:10).

Gradske vlasti mnogih gradova uložile su velike napora da iskorene grafite, pa je tako, npr. gradonačelnik Njujorka iz osamdesetih godina Edvard Koš, ostao zabeležen i po tome što je vodio je pravi rat protiv grafita. Gradske vlasti su tada nastojale da na razne načine „oteraju“ grafite, redovno su ih prebojavali, povrh čega je gradonačelnik preduzeo niz dodatnih mera, mobilisao posebne policijske doušnike, koristio bodljikavu žicu da zaštiti postamente spomenika i javne zgrade, uveo redovno hemijsko čišćenje vagona metroa, pse čuvaru na odmorištima metro stepenica, pooštreno kažnjavanje za grafitere, čak i one koji prodaju aerosol boje. Uz sve to, na televizijskim programima sa sportskim zvezdama i iz sveta zabave, emitovali su se spotovi kojima se nastojalo da se mladi ljudi ubede kako je pisanje grafita glupo i „uncool“. Kao evropski primer oštrog konfrontiranja gradskih vlasti sa grafitima, pominje se Berlin, koji je inače poznat kao kao evropska

prestonica grafita. Ostalo je zabeleženo da je devedesetih godina prošlog veka čak osnovana specijalna grupa činovnika i policajaca za borbu sa grafitima i njihovim autorima, koja je počela sa 18 hiljada zaposlenih. Specijalna grupa ima dozvolu da pretresa kuće, škole, kao i lične stvari mladih „uništitelja“ zidova. U februaru 1995. izvršena je prva specijalna racija na grafitere (Spiegll, 1995:6).

Neophodno je ipak, diferenciranje grafita, onih „dobrih“ od onih „loših“, uočavanjem da nisu svi grafiti tek nepoželjni komunalni nered i ružno prljanje zidova. Nasuprot onih koji se protive svim grafitima javlja se naime, suprotna tendencija da se javni prostor gradova učine pristupačnijim većini ljudi koji se pristojno ponašaju. Nasuprot ilegalnim postoje legalni grafiti a to su pre svega oni napisani/naslikani na „legalnim“ podlogama, nečijim zidovima čiji su se vlasnici sa time saglasili, dogovorili, ili su ih čak poručili. (Iveson, 2007:145). Pravno dozvoljeni ili legalni grafiti namenjeni su široj publici i nalaze se na dozvoljenim mestima, odobreni ili poručeni od gradskih vlasti. Zabeleženi su slučajevi i pojedinaca, npr. u Sidneju, koji su davali svoj privatni posed za aktivnosti grafitera. „Dobri“ grafiti su likovno kvalitetni, interesantni i zabavni, sa „prihvatljivim“ porukama i ne izlaze iz domena uljudnog građanskog ponašanja, pa su kao takvi dobrodošli u mnogim urbanim prostorima gadova. Vrlo blizu prihvatljivosti su i grafiti koji su namenjeni ograničenoj, grafiterskoj zajednici, tj. drugim autorima, kao neka vrsta nadmetanja u slikovitosti ali smelosti da se oslikaju na fizički teško dostupnim mestima i po pravilu nastaju na nedozvoljenim mestima, uprkos zabranama, fizičkim preprekama i sl.

Inače, grafiti su svuda. U Bronksu i Beogradu, Sidneju i Sao Paolu. Nalaze se na zidovima, i bilbordima, na železničkim vagonima i hodnicima železničkih stanica, na telefonskim govornicama i vratima toaleta, na banderama i poštanskim sandučićima, na

kontejnerima za đubre i pokvarenim kamionima. Grafit nije samo nosilac nekog teksta ili slike, način na koji se ta slika ili tekst prezentiraju svetu, to je takođe način na koji grafit samog sebe šalje u komunikacioni optičaj kao vrstu javnog obraćanja. (Iveson, 2007:112)

Smatra se da su ljudi počeli da pišu na javnim mestima antiratne poruke (pored već postojećih svojih imena) kasnih šezdesetih, ali iako je to tada počelo da izgleda kao neka novina, u stvari to nije ništa novo. Grafiti postoje u ovoj ili onoj formi hiljadama godina, o čemu dokaz sadrže zidovi na ruševinama Pompeja. Imena, kao prvi grafitni sadržaj, prelaze lako u složenije sadržaje, npr. u poruke ljubavi, mržnje, nepravde, odavanja priznanja, ličnog ili kolektivnog potpisa koje ostaje za pamćenje da je neko negde boravio, da je nešto posetio, ili da neko označava nešto kao svoju teritoriju. (Iveson, 2007:114)

Ipak, ono što je u savremeno doba grafite učinilo pojavom od javnog interesa u Evropi su mediji, posebno elektronski. Tada su grafiti postali objekat javnog interesa, javnost je počela da osluškuje njihove poruke, da ih ocenjuje, da im aplaudira ili da se zabrinjava zbog njihovog nastajanja (Iveson, 2007:115). Zahvaljujući medijima grafiti su počeli da se shvataju ne samo kao vrsta komunalnog nereda već i kao deo evropske urbane kulture, način na koji se izražava grad ali i na koji se polaže pravo na grad. „Pravo na grad“ je inače, termin koji se pripisuje francuskom marksističkom filozofu Anri Lefevru, koga je upotrebio povodom stote godišnjice izdanja prvog toma Kapitala 1968. Glavna Lefevrova ideja je bila da je grad otvoren prostor u kome svi građani imaju pravo da učestvuju, svako na svoj način (Mičel, 2005:17). I za razliku od ruralne izolacije i homogenosti, urbani prostor se karakteriše komunikacijom kojom se izražava heterogenost grada kojom on privlači stalno nove ljude i nove aktivnosti, među koje spada i ispisivanje/islukavanje grafita. Zato su grafite podržavali i njujorški konzervativni gradonačelnik Đulijani, ali i

socijalista Maragal, gradonačelnik Barcelone. (Iveson, 2007: 5) jer ako je grad mesto oslobođenja i nade (Mičel, 2005:18), grafiti su priča te slobode i slika te nade. Zato se grafiti prihvaćeni kao autentični izraz urbane kulture, kao sve više deo onoga što Fukujama definiše kao “narastajuću alternativnu naraciju” koja nezadrživo nastaje oko nas, (Mišić, 2012:7) dok grafitere galeristi prihvataju kao umetnike. Skovan je i novi termin za grafite umetničke vrednosti: aerosol umetnost, i autori pod nadimcima Dondi, Futura, Zephyr čija su dela iz metro sistema došla u galerije i muzeje, uveliko su afrimisani (Iveson, 2007:117-18).

Grafiti u Srbiji

Pravna nedozvoljenost grafita u Srbiji pak se zasniva više na sadržaju poruka no na vlasničkoj nedozvoljenosti njihovog pisanja na tuđim podlogama, jer se radi o porukama mržnje, pozivima na linč, ubijanje, proterivanje, nestajanje čitavih grupa ljudi zbog njihove seksualne orijentacije, rodnog identiteta, nacionalne, rasne ili političke pripadnosti. Nikakva eventualna dozvola vlasnika mesta izlaganja takvih poruka ne može da doprinese njihovom legalizovanju, već pre može da proširi krug odgovornih sa grafitera i na druga lica koja podržavaju javno ispoljavanje govora mržnje.

Grafiti na beogradskim, novosadskim i ulicama drugih srpskih gradova karakterišu se izrazitom diskurzivnošću, monohromatskom tekstualnošću, uz gotovo potpuno odsustvo likovnosti, uz ne baš izrazitu anegdoticnost, i sasvim jasnu političku orijentaciju ka nacionalističkim, konzervativnim, netolerantnim i homofobičnim sadržajima. Redak primer duhovitosti je npr. šablonski umnožavan grafit koji sadrži crtež muve koji je kao simbol

korupcije bio namenjen vladinim zgradama, ali koji nije dosledno i šire korišćen i nalazi se uglavnom na zidovima nekih visokoškolskih institucija.

Dalja karakteristika grafita u Srbiji je i da su retki ili gotovo potpuno nepostojeći tip tzv. „Bulgakov grafita“, tj. grafita kojima se neko ili nešto pozitivno proslavlja, veliča. Ako i kada se nešto slavi to su haški optuženici, uhapšene vođe fudbalskih navijača optuženi za učestvovanje i izazivanje masovnog nasilja ili huliganskih incidenata za koje se zahteva pravda i sloboda, kriminalci kojima podzemlje odaje počast, ali za sada ne i sportisti, pisci, pesnici, ljudi sa filma ili neke druge oblasti kulture i javnog života. Inače, pod terminom „Bulgakov grafita“ označava se moskovski fenomen izražavanja poštovanja slavnom piscu koji je živeo u ranim dvadesetim godinama dvadesetog veka u ulici Bolshaia Sadovaia, ulaz 6, stan 50. U toj ulici, u prolazima na istoj adresi nastali su osamdesetih godina dvadesetog veka¹ prvi grafiti koji izražavaju poštovanje piscu i njegovom remek delu, Majstor i Margarita (Bushnell, 2005:173). Poruke su uglavnom „Slava Bulgakovu“, „Bulgakov genije“, i u svojoj autentičnosti i specifičnosti ne sadrže nijedan od prepoznatljivih kodova simbola ili repetitivnih formula tipičnih za grafite koje proizvode adolescenti iako nesumnjivo jesu produkt adolescenata iz kraja (Bushnell, 2005:175).

Iako su srpski grafiti mahom samo žvrljotine, dosta je onih čija estetika likovnog prikaza osvežava urbano sivilo, njegovu monotonu uniformnost i repetitivnost. Oni oživljavaju beskrajnu jednoličnu monohromatiku estetski nisko validirane, slabo održavane arhitekture, posebno onih zna brzinu građenih, perifernih, urbanih celina stambenih i industrijskih zona i kao takvi zapravo su dobrodošli, jer su vizuelno prijatni, inovativni i stimulatívni. U tim novim, često nedovršenim stambenim naseljima u predgrađima srpskih gradova, koja se kadkad začinju stihijno, bez plana, bespravnom izgradnjom, ili pak, „deo

¹ I to kako se ocenjuje, ne pre 1983 godine.

po deo“, sa nedopustivo velikim zakašnjenjima izgradnje mreže planiranih objekata i površina“, urbanizovanje teče sporo i mučno, uz zanemarivanje i odlaganje izgradnje pratećih objekata gotovo u nedogled, u očekivanju da će da nastupe neka „bolja vremena“. Tu ulica dobija poseban značaj kao svakodnevno mesto razmene informacija i samopokazivanja, neformalnog okupljanja „društva sa ćoška“ koja pokušavaju da prevaziđu iskustvo izmeštenosti, nepripadanja, usamljenosti i razna stanja socijalne osujećenosti, bespomoćnosti i izolacije (Gorunović, 2005:232-237). Postojanje grafita, dakle moglo bi se unekoliko shvatiti kao pokazatelj demokratske i pluralističke orijentacije društva, kao izraz slobode govora i umetničkog stvaralaštva, kao prisustvo slobodnog razmišljanja, pulsirajuća alternativna naracija urbane kulture, da nije toliko mnogo onih čiji je jedini sadržaj mržnja.

Grafiti mržnje

Najveći problem predstavljaju ulični grafiti koji svojim sadržajem predstavljaju oblik govora mržnje. To je govor upravljen protiv osobe ili osoba po rasnoj, verskoj, etničkoj pripadnosti ili seksualnoj orijentaciji. Koncept se pojavio kasnih 70-ih godina XX veka i od tada su u mnogim evropskim zemljama, uvedeni zakoni kojima se određuju dodatne kazne za govore motivisane predrasudama ili netrpeljivošću uperenim protiv određenih grupa koje za posledicu imaju podsticanje i podstrekivanje rasne mržnje, agresiju ili zločin, uključujući širenje nacističke propagande. Treba ipak uvek imati u vidu da je sloboda govora jedna od najvažnijih vrednosti društva, a granice te slobode u najvećoj meri zavise od specifičnih pravno političkih okolnosti u pojedinom društvu. S druge strane, evropska istorija nas uči o opasnosti tolerisanja zloupotrebe slobode izražavanja, jer govor mržnje je upravo to –

prekoračenje, odnosno zloupotreba te slobode. Otuda je važno sankcionisati govor mržnje, posebno imajući u vidu opasnost po slobodu izražavanja. Najšira definicija obuhvata svako pozivanje na nasilje, mržnju i netrpeljivost, ili njihovo podsticanje ili raspirivanje, ili njihovo opravdavanje prema pripadnicima određene grupe ili jasno identifikovanim pojedincima upravo zato što su pripadnici neke grupe, bilo npr. nacionalne, religijske, rodne, ili zbog seksualne orijentacije ili političkog opredeljenja (Ružić, 2010:1).

Evropski sud za ljudska prava je u jednoj nedavnoj presudi potvrdio odnosno, odobrio krivično kažnjavanje za govor mržnje izražen letcima i time jasno zauzeo stav da *sloboda govora ne opravdava govor mržnje*. U slučaju Vejdeland protiv Švedske presudio je da krivična presuda protiv distributera lifleta uvredljive sadržine prema licima LGBT orijentacije nisu kršenje Konvencije o ljudskim pravima i njihove aktivnosti nisu zaštićene članom 10. koji svakome garantuje slobodu govora (*Vejdeland and Others v. Sweden, 2012).

Kada ulični grafiti sadrže poruke mržnje, deo su fenomena koji se pravno-politički definiše kao govor mržnje koji spada u zonu prekršajne i/ili krivičnopravne kažnjivosti. Oni imaju značenje mržnje, ali i značenje pozitivnog vrednovanja zla i mržnje. Negativnu vrednost zla i destruktivnosti, kao da se grafitima i njihovom repetitivnošću, sveprisutnošću i trajnošću, preoznačuje i prevrednuje. Grafiti mržnje tako postaju intelektualni koncepti koji imaju moć legitimacije zla. Povećanje broja primalaca u javnom prostoru doprinosi da mnogi primaoci jednog iskaza počinju da dele homogenost percepcije (Semprini, 2004:59).

Nameću se pitanja, kada su javni prostori srpskih gradova postali mesto na kome se nekažnjeno poziva na linč, ubijanje, proterivanje, odstranjivanje? Kada su mladalačke poruke tipa, „Ako je Zuba kralj, ko je kraljica“, ili „Proleće je a ja živim u Srbiji“ zamenjene prvim javnim izrazima mržnje? Kada smo prvi put videli u našem susedstvu ili u centru grada, „ubi Hrvata da Šiptar nema brata“, „smrt pederima“ i „lezbejke u ludnice“? Odgovor leži najverovatnije u tolerisanoj mržnji tokom devedesetih, dakle u vreme raspada

Jugoslavije uz mnogo nasilja i narasle netrpeljivosti prema drugima i drugačijima, prožimajućeg osećaja straha, nepoverenja, nesigurnosti. Od tada različitosti kao da su u najboljem slučaju koegzistirale nego što su se realno međusobno prožimale i komunicirale (Semprini, 2004:30). U metaforičkom smislu, grafiti mržnje iznova počinju uvek kada napisana poruka mržnje ostane u javnom prostoru dovoljno dugo da proizvede utisak o svojoj dozvoljenosti i prihvatljivost, čime otvara vrata novim „produktima“ sličnog tipa, novim „početcima“ novih ciklusa grafita mržnje, mada sa već starim i dobro poznatim porukama.

U Novom Sadu je 2011. obavljeno istraživačko mapiranje grafita mržnje kojim je zabeleženo u centru Novog Sada čak 224 takva grafita, pri čemu se više od polovine odnose na govor mržnje prema LGBT populaciji, što reflektuje visok nivo homofobije i transfobije u društvu. Većina grafita sa homofobnim porukama nastala je u periodu 2009. i 2010. godine. Preostalih 44 odsto grafita iskazuju mržnju na osnovu nacionalne, etničke i religijske pripadnosti, od čega je najviše netrpeljivosti prema Romima (63 odsto), zatim Albancima (17 odsto), Hrvatima (13 odsto), ali i prema Kinezima (7 odsto). Pet odsto grafita mržnje odnosi se na druga lična svojstva kao što su pol i invaliditet. Od ukupnog broja mapiranih grafita čak 35 odsto pozivaju na oduzimanje života (SJ., Danas, 2011:23).

Treba imati u vidu da je jedna od specifičnosti srpske stvarnosti podrazumevana nekažnjivost za širok dijapazon huliganskog, vandalskog, nasilnog i homofobičnog ponašanja, koja gotovo da se percipira kao neminovnost i kao da je već postala deo srpskih urbanih legendi, neka vrsta socijalnog fatalizma. Vid takvog nekažnjenog vandalizma su i ulični grafiti koji se množe u javnim prostorima srpskih gradova dobijajući izrazite karakteristike govora mržnje u vremenima najava paradi ponosa, u predizborno vreme ili

nekim drugih, potencijalno konfliktnih političkih momenata (M.A., 2013:5). Možda je odsustvo sankcija motivisano neefikasnošću nadležnih institucija odnosno nedostatkom onoga što se često naziva političkom voljom, a možda u stvari samo neshvatanjem prave prirode uličnih grafita kombinovano sa neverovanjem da oni mogu da imaju bilo kakav stvarni uticaj na bilo koga. Slogan „to su naša deca“ verovatno je na delu i kod nekažnjivosti homofobičnih grafita mržnje jer redovno služi da se opravda huligansko i kriminalno, dakle mnogo opasnije ponašanje, uključujući ne samo pretnju i pokušaje ubistva, već i sama ubistva. Naime, „naša deca“ su palitelji Bajrakli-džamije i Američke ambasade, razbijači gej parade, napadači i ubice Brisa Tatona. Tada se o huliganima govori kao o nezaposlenoj omladini, produktima tranzicione Srbije, čije je detinjstvo prošlo u sankcijama, siromaštvu i bombardovanju, i to kao da je poziv i „argument“ da za njih treba imati „razumevanja“ (Gligorijević, 2012:1018) i na njihovo devijantno ponašanje ne odgovariti zakonskim merama i sankcijama.

Teško je u tom ambijentu poverovati da bi grafiteri mogli da budu sankcionisani pa i kada pišu najeksplicitnije grafite mržnje, pa čak ni ako tu mržnju i sprovode u praksi. Policija može da podnese krivičnu prijavu protiv navijača koji upale baklju, a zaprećena je i kazna do tri meseca zatvora, ali iako huligani na derbiju upale više od 100 baklji, a policija retko podnosi prijave², od koga da očekujemo prijave i procesuiranje autora „samo“ uličnih grafita? Dok u većini evropskih zemalja, kada god su povređena prava pripadnika manjinskih zajednica porukama mržnje i pretnjama nasiljem, sud prioritarno postupaju po ubrzanoj proceduri i najčešće se donose najveće propisane kazne, što kod nas uopšte nije slučaj (Milikić, 2012:2-03).

² Policija takođe ima sve potrebne podatke o svim vođama navijača, ali ko je od njih ikada bio procesuiran (Ekipa „Blica“ 2012:5).

Strah i normalizacija zla kao efekti grafita mržnje

Njihovo dejstvo nije zanemarljivo, jer kao prvo, zastrašuju populaciju kojoj se pretilo i prema kojoj se izražava mržnja, i koja ih doživljava jednostavno kao nesumnjivu prethodnicu stvarno počinjenog nasilja (govor mržnje je teorija a nasilje praksa). Homofobični grafiti imaju takođe i mobilisuć, ohrabrujuć uticaj na one koji misle isto ili slično, stvarajući ili podržavajući predstavu o brojnosti i sveprisutnosti te grupe, kao i „ispravnosti“ takvih stavova. Grafiti mržnje takođe kontaminiraju javni komunikacioni prostor, doprinose svojim neometanim prisustvom i dugotrajnom vidljivošću, stvaranju i podržavanju ideje o „prihvatljivosti“ svojih poruka i stavova, delujući na način koji Markuze definiše kao „normalizacija zla“³.

Grafiti mržnje u vreme najave održavanja parada ponosa, ili u vreme političkih tenzija, izazivaju strah i nesigurnost kod neposredno targetirane populacije ali i kod ostalih građana. Njihova rasprostranjenost, neadekvatna i neblagovremena intervencija gradskih vlasti omogućava njihovo dugoročno trajanje u gradskim ambijentima predstavlja jasnu poruku ciljanoj grupi da su omraženi, ugroženi, odbačeni, da nisu dobrodošli, da su njihovi životi ugroženi i sl, ali i da su potencijalni opšti neredi i nasilni činovi nešto što se očekuje sa izvesnošću. U kulturi koja je na mnogo načina označena društvenom dezorganizacijom, strah je, naime, nešto što nam je zajedničko, način shvatanja postojanja i funkcionisanja društva u kome već dugi niz godina postoji opšti pad morala, praćen degradacijom zakonske, političke i etičke odgovornosti (Simović-Hiber, 2011:110). Grafiti mržnje u tom

³ Irmela Mensah-Schramm je poznata berlinska penzionerka koja već punih 25 godina naoružana sprejom i špahtlom svakodnevno uništava neonacističke grafite i simbole sa berlinskih ulica. Ona time nastoji da omogući stanovnicima Berlina da ne žive svakodnevno okruženi grafitima zla, ujedno doprinoseći ujedno ličnim primerom da njen grad postane zerliji i spremniji na samocenzuru. (The Hate Destroyer, 2001)

kontekstu, sasvim izvesno, imaju dejstvo na povećanje straha od nereda, bezakonja, masovnog nasilja navijačkih grupa, nekontrolisanog porasta izvršenih kriminalnih dela, ukratko strah od mogućnosti sopstvene viktimiziranosti, i to ne samo kod specifičnih grupa konkretno ciljanih pretnjama i mržnjom, već mnogo šire. Oni između ostalog otvaraju vrata mentalna panike jer svojim prisustvom ukazuju na našu ranjivost u kulturi tolerisane mržnje i tolerisanog nasilja. Grafiti mržnje doprinose definisanju i vrednovanju istorijskog trenutka u kome živimo kao kulture tolerisanog nasilja – uključujući i estetska i politička pitanja (Biringer, 2005:183). Heterogenost uslova percepcije (za jedne prava, mobilišuća istina, za druge zastrašujuća pretnja, za neutralne narastajuća sveprisutnost zla) povećava opasnost od oprečnih ili konfliktnih tumačenja jednog „istog“ iskaza (Semprini, 2004:59).

Razumevanje grafita i samim tim i njihovi efekti, uvek su kontekstualni. U sredinama gde preovlađuje manjinsko stanovništvo, poruke teritorijalnosti dobijaju značenje mržnje i izazivaju široko rasprostranjen strah, pa autore takvih grafita i njihove nalogodavce nazivaju i „anonimnim bolesnicima, koji svoje ludilo proglašavaju za patriotizam“ (Hadžagić-Duraković, 2012:1). Oni koji su i sami bili žrtve nasilja situaciju karakterišu kao „besprimernu, orgijastičku vladavinu ološa koji se nametnuo kao mera svih stvari u našim životima – a mogao se nametnuti jer smo mu mi to dozvolili, činjenjem ili nečinjenjem“ (Pančić, 2012:1108). A pojedine nevladine organizacije upozoravaju da se tu uopšte ne radi o ekcesnom ponašanju bilo kakvih pojedinaca već o „organizovanom delovanju fašističkih organizacija, kao i da nasilje fašističkih organizacija nije obično nasilje, „to je nasilje koje je sistematsko i organizovano, koje ima za cilj eliminaciju različitih u sveopštoj klimi nekažnjivosti koja otvara prostor za širenje nasilja koje neće biti

kažnjeno nad pripadnicima/cama bilo koje manjine, od strane fašističkih grupa“ (Labris, 2012:27/03).

Poseban slučaj je kada su grafiti mržnje ispisani u blizini organizacija koje se bave ljudskim pravima ili u blizini ili na zidovima zgrada u kojima stanuju njihove aktivistkinje i aktivisti. Tada oni deluju dodatno preteće svojim pozivom na nasilje i linč. Zbog takvih slučajeva, potrebno je skrenuti pažnju na UN dokument koji štiti braniteljke i branitelje ljudskih prava od napada, pretnji, zastrašivanja, diskriminacije medijske hajke i neaktivnosti države da ih zaštiti od svega pomenutog. Naime, radi se o UN Deklaraciji o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih organa na unapređivanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, skraćeno, Deklaraciji o borcima za ljudska prava. U odredbama njenog člana 12, navodi se da država mora preduzeti sve neophodne mere da preko nadležnih organa obezbedi zaštitu svih pojedinaca i udruženja od nasilja, pretnji, odmazde, *de facto* ili *de jure* diskriminacije, pritiska ili bilo koje druge proizvoljne aktivnosti do koje bi moglo doći kao posledice njihovog legitimnog uživanja prava na koje se odnosi ova Deklaracija. U vezi sa ovim, svako ima pravo, pojedinačno ili udružen-a sa drugima, da efikasno bude zaštićen-a u skladu sa zakonom, kada reaguje ili se suprotstavlja, mirnim sredstvima, aktivnostima ili pojedinačnim postupcima, u koje se ubrajaju i one aktivnosti i oni postupci koje može počinuti država svojim nedelovanjem, a koji za rezultat imaju kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i kada reaguje protiv ili se suprotstavlja nasilju koje sprovode grupe ili pojedinci a koje pogađa uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Kada želimo da govorimo o postojanju odgovornosti i eventualnim sankcijama, potrebno je za početak odgovoriti na pitanja ko su autori grafita mržnje. Na to pitanje se

doduše odgovara od slučaja do slučaja i nema generalnog, opšte važećeg odgovora. Smatra se ipak, da je pisanje i oslikavanje uličnih grafita omiljena i rasprostranjena forma izražavanja pretežno populacije mladih, najčešće maloletnih lica, kojom ona iskazuje svoje emocije i stavove i koja se, u zavisnosti od sadržaja poruka, u najvećem broju slučajeva kreće u granicama društveno tolerisanog, pokadkad je doduše prelazeći, ali najčešće zadržavajući se ipak u domenu (gotovo) simpatičnog, prihvatljivog i dozvoljenog. Da li su oni koji stvaraju ulične grafite mladi sa izraženim aktivističko-anarhističkim karakterom, gnevni ulični „ratnici podzemlja”, prethodnica „urbane gerile”, ili su to samo „fudbalski navijači“, i u stvari, koliko su zaista mladi i kojim generacijama najčešće pripadaju, i da li grafitima govore samo i isključivo u svoje ime, ili su ponekad produžena ulična ruka nekih mnogo starijih i moćnijih?

Kako ipak najviše homofobičnih grafita obično osvane u jeku najava paradi ponosa, izbornih kampanja i političkih sukoba, sigurno je da su motivi njihovog nastanka dosta često na strani punoletnih a ne maloletnika koji su neposredni „autori“. Tipični grafiter/ka uglavnom potiče iz heterogene proleterske mešavine urbanog siromaštva, rasnih i etničkih manjina i drugih marginalizovanih grupa koje karakteriše usporena ili onemogućena socijalna mobilnost. Po ličnim kapacitetima i socijalnom kapitalu kojim raspolaže, vrlo je udaljen od najtalentovanijih i najobrazovanijih pripadnika, kako svoje generacije, tako i društva uopšte. Posledično tome, ne samo što ima smanjeni kapacitet plasiranja svojih stavova i ideja, već i smanjeni kapacitet njihovog artikulisanja. Jednostavni slogani karakteristični za grafitni izraz (kao i slogani koji se skandiraju na fudbalskim stadionima) zato su možda autentično maksimalni produkt onoga ko zapravo ne može da osmisli politički govor ili program, novinski ili naučni članak, radio ili tv emisiju, izložbu ili

pozorišni komad, čak i kada bi bilo moguće da ih adekvatno javno plasira. Ironija cele situacije je da su i glavne društvene grupe ciljane grafitima mržnje (npr. Romi, LGBT populacija, nacionalne manjine i sl), pripadnici vrlo sličnog ako ne i identičnog proleterskog miksa siromaštva, marginalizacije i diskriminacije kao i tvorci grafita! Zbog toga tek ostaje da se odgovori na pitanje zašto se umesto socijalne solidarnosti među njima javlja antagonizam nivoa javno ispoljene mržnje, takvog intenziteta da postoji samo korak ili čak i manje, do javno ispoljenog, primenjenog nasilja (Mršević, 2012:28).

U prirodi je naše vrste inače, da stvarnošću ovladavamo simboličnim načinom, a grafiti su jedan od tih simboličnih načina. Kada se govori o grafitima, uvek se postavlja pitanje šta su oni u stvari po svom značenju, a ne samo po svom vizuelno likovnom izrazu. Oni označavaju simbolično pripadanje nekoj grupi istomišljenika. Pri tom ne treba da zaboravimo da stvarno značenje pripadanja nekom klubu ili izvesnoj kategoriji ljudi jeste možda i u preteranom nadoknađivanju osećanja sopstvene manje vrednosti hvalisanjem i nadmetanjem (Rohajm, 1976:20-21). Oni su psihički odbrambeni mehanizam tipa kulture, u smislu u kome Rohajm definiše kulturu kao psihički odbrambeni mehanizam. Naime, sistemi odbrane od straha su građa od koje se po Rohajmu stvara kultura (Rohajm, 103). Grafiti su način izražavanja koji spada u kulturu, a kulture ujedinjuju ljudsko biće sa drugim ljudskim bićima, koji primenjuju zajednička lukava sredstva koje je čovek, dete usvojio da ne bi ostao sam. Stvarajući plodove naše želje da ne ostanemo sami, došli smo do spontane socijabilnosti (Rohajm, 1976:105) ili organske solidarnosti⁴.

Zakonske odredbe protiv grafita mržnje i jedna presuda

⁴ Tip grupe koji se zasniva na zajedničkim vrednostima a ne na ugovoru je ono što Dirkem naziva spontanom socijabilošću.

Danas i u Srbiji postoji sankcionisanje govora mržnje pa samim tim neke od tih odredaba mogu da se primene i na grafite mržnje. Pre svega, za svaki govor mržnje, bilo on verbalnog, pismenog, elektronskog ili slogansko uličnog, grafitnog, posterskog, plakatnog ili reklamnog tipa, važe neke opšte ustavne i zakonske norme.

Po Ustavu je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu (čl. 21), ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite (čl. 23), ljudski život je takođe neprikosnoven (čl. 24), a fizički i psihički integritet je nepovrediv (čl. 25). Dakle sve vrednosti koje se uglavnom i najčešće napadaju raznim vidovima govora mržnje pa i grafitima, zaštićene su Ustavom. Iako se Ustav ne primenjuje direktnim sankcionisanjem radnji kršenja, on kreira neophodni ustavni okvir za zakone i postavlja im neophodne granice.

1. Za grafite koji sadržinski predstavljaju pretnje, govor mržnje, koji pozivaju na nasilje, linč, diskriminaciju zbog ličnog svojstva važe odredbe Krivičnog zakonika koje sankcionišu rasnu i drugu diskriminaciju:

Čl. 387 (1) Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima od strane Srbije, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko vrši proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi.

(4) Ko širi ili na drugi način učini javno dostupnim tekstove, slike ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, protiv bilo kojeg lica ili grupe lica, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(5) Ko javno pretili da će, protiv lica ili grupe lica zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkom poretku ili zbog nekog drugog ličnog svojstva, izvršiti krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora veća od četiri godine zatvora, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

2. Za grafite koji sadržinski ugrožavaju sigurnost grupe ljudi ili pojedinaca važe odredbe Krivičnog zakonika:

Krivični zakonik odredbama čl. 138. inkriminiše ugrožavanje sigurnosti. Naime, predviđeno je da ko ugrozi sigurnost pretnjom da će napasti na život ili telo više lica ili ako je delo izazvalo uznemirenost građana ili druge teške posledice, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

3. Za grafite koji su sadržinski vid diskriminativnog govora mržnje važe odredbe Zakona o zabrani diskriminacije:

Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje čl. 11 govor mržnje. Po toj odredbi, zabranjeno je izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način.

Odredbe član 12. zabranjuju uznemiravanje i ponižavajuće postupanja osnovu ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, uvredljivo okruženje.

Odredbe član 13. predviđaju teške oblike diskriminacije, među kojima je i izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja i invaliditeta, kao i diskriminacija koja je izvršena više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se čini u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema istom licu ili grupi lica;

Član 15. definiše diskriminaciju u postupcima pred organima javne vlasti gde se navodi da svako ima pravo na jednak pristup i jednaku zaštitu svojih prava pred organima javne vlasti. Član 50. predviđa da će se novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniti za prekršaj službeno lice, odnosno odgovorno lice u organu javne vlasti ako postupi diskriminatorски (član 15. stav 2).

3. Za grafite koji fizički predstavljaju vandaliziranje, tj. oštećenje ili uništenje tuđe stvari, kulturnog ili istorijskog dobra, spomenika, groba ili drugog mesta na kome se sahranjuju mrtvi važe odredbe Krivičnog zakonika:

Krivični zakonik sankcioniše uništenje ili oštećenje tuđe stvari a kao teži oblik ako je delo učinjeno prema kulturnom dobru ili zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra (čl. 212). Takođe čl. 354. sankcioniše oštećenje groba ili drugog mesta na kome se sahranjuju umrli, što je osnovno delo, kao i nanošenje štete ili grube povrede spomenika ili drugog spomen-obeležje umrlom licu, kao teži oblik tog dela. Uništavanje kulturnih ili istorijskih spomenika ili drugih kulturnih dobara ili verskih objekata ili ustanova ili objekata koji su namenjeni nauci, umetnosti, vaspitanju ili humanitarnim ciljevima za vreme rata ili oružanog sukova kršenjem pravila međunarodnog prava, sankcionisano je delom Uništavanje kulturnih dobara koje je predviđeno čl 383

Sudska presuda za pisanje grafita mržnje. Pisanje grafita mržnje kojima se pozivalo na linč i ubijanje koje je praćeno i drugim aktivnostima kojima se izražavala mržnja i pretnje je krivično delo. Sudsko veće kojim je predsedavala sutkinja Ivana Ramić, donelo je 27. marta 2012. presudu, kojom je optuženog Mladena Obradovića, lidera fašističke organizacije *Obraz*, proglasila krivim za krivično delo iz člana 387 „širenje rasne i druge diskriminacije“ jer je u periodu od 13. do 20. septembra 2009. godine, širio ideje rasne i druge diskriminacije (zasnovane na ličnim svojstvima – seksualne orijentacije i zagovarao nasilje nad LGBT populacijom); tako što je: pisao grafite preteće sadržine (Ubi pedera,

Stop gej paradi, Beogradom krv će liti gej parade neće biti). Sudsko veće ga je osudilo na kaznu zatvora u trajanju od deset meseci i 15.000 dinara na ime sudskih troškova (Milikić, 2012:02/03).

Zaključak

Posledice aktivističkih intervencija kod gradskih vlasti protiv grafita mržnje, kao i prvih izrečenih sankcija, bez obzira što su te presude još zapravo nepravnosnažne, pa već i samog procesuiranje autora grafita mržnje je vrlo začajno, jer je odskora, npr. u Beogradu vidljivo odsustvo potpisanih grafita. Naime, grupe pod nazivima Grobari, Naši, Obraz, i sl, kao najčešći potpisnici homofobičnih grafita više ne žele da se identifikuju i time izlože sankcijama. Takođe, i sadržinski ima promena pa sada preovlađuju granični slučajevi, tj. sadržaji u kojima nema eksplicitno izražene mržnje i poziva na nasilje, već se homofobični sadržaji zaodevaju u ruho „dozvoljenog“ izražavanja političkog stava, mišljenja, neprihvatanja, npr. Stop gej paradi, Za život Srbije i sl. Iako je jasno da je iza toga ista homofobična energija mržnje i pretnje bezbednosti LGBT populaciji, teško je sudski dokazati da takvi grafiti izlaze iz dozvoljenog domena slobode govora. Takođe se uočava i posledica uklanjanja grafita mržnje u Beogradu jer se u poplavi grafita ovog proleća gotovo ne sreću homofobični grafiti. Zidovi grada su tokom proleća 2012. naime, išarani do poslednje pedlja (kao da izražavaju *horror vacuit*) koječime i kojekakvim produktima „žvrlj arta“, ali ne i homofobičnim grafitima, što je svakako početni uspeh u delegitimisanju srpskih gradova kao sredina koje mrze i odbacuju svoje romske, nacionalnomanjinske, LGBT susede i susedke i koje ne umeju da tolerišu drugost svojih drugačijih sugrađanki i sugrađana.

Spisak referenci

Biringer J., Postmoderni performans i tehnologija“, u Kopicl V. (prir.), *Vrata panike*, Orpheus, Edicija Trans, Novi Sad, 2005.

Bushnell John, Moscow graffiti, Language and subculture, Unwin Hyman, Boston, London, Sydney, Ellington

European Court of Human Rights judgment in a case of *Vejdeland and Others v. Sweden
<http://my.ilga-europe.org/sites/all/modules/civCRM/extern/url.php?u=959&qid=26363>
(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Fukujama Frensis, Sudar kultura, Poverenje, društvene vrline i stvaranje prosperiteta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

Gorunović Gordana, Konceptualni okviri etnološko-antropološkog proučavanja novog naselja u predgrađu, U: problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije, EtnoAntropološki problemi, Zbornik radova, Ur. dr Senka Kovač. Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 2005.

Hadžagić-Duraković I., „Grafiti u (zlo)upotrebi“, *Danas*, 9 mart 2012.

The Hate Destroyer: Retired Woman Defaces Neo-Nazi Graffiti
First Posted: 02/22/11 03:37 AM ET Updated: 05/25/11 07:35 PM ET
http://www.huffingtonpost.com/2011/02/20/the-hate-destroyer-docume_n_825747.html
Pristup: 29. marta 2013.g.

Iveson Kurt, Publics and the city, Blackwell Publishing, 2007

Krivični zakonik, Sl. Glasnik, 72/2009

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava , „Saopštenje: „Blaga kazna za Mladena Obradovića“, 27.3.2012 <labris@labris.org.rs>

M. A. Dan posle mitinga u Novom Sadu rat grafitima i plakatima, *Politika*, 14. april 2013. str 5

Mitchel Don, The Right to the City, Social Justice and the Fight for Public Space, the Guilford Press, New York, London, 2003.

Milikić M. D., „Nasilnici nisu samo na ulici“, *Danas*, 02/03/2012
http://www.danas.rs/danasrs/hronika/minimalna_kazna_zatvora_zbog_poziva_na_nasilje.3.html?news_id=235178

Mišić Milan, „Remont zapada po Fukujami“, *Politika, Kulturni dodatak*, str 7, 11. februar 2012.

Mršević Z., Street Graffiti – Between Amnesty of Our Children and Moral Panicking, *Bezbednost*, 2012, vol. 54, 2:7-22. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd

Mršević Z., Borba protiv grafita mržnje kao deo feminističke eko agende, 223 – 246. Ed. Drezgić, R. *Ekofeminizam, nova politička odgovornost*, 2012, Univerzitet u Beogradu Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Pančić Teofil, O jednom dugu, *Vreme*, br 1108, 2 mart 2012.

Rohajm Geza, Nastanak i funkcija kulture, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1976.

Ružić N., “Mediji i govor mržnje: međunarodni pravni okvir”, 18/03/2010, <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir> (Pristupljeno 19 januara 2012.)

S.B. Štede reči i “govore” postupcima, *Politika, Nedeljni magazin*, 811, 14 apr. 2013 str 9-11

Semprini Andrea, Multikulturalizam, Clio, Beograd, 2004

S.J. „U gradu mapirano više od dvesta grafita mržnje“, *Danas*, 19. maj 2011, str. 23.

Simović Hiber I., „Strah od zločina“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2-3-2011, str 99 114

Zakon o oglašavanju

Zakon o javnom informisanju

Zakon o zabrani diskriminacije